

Копчак О. І.,
Київський національний лінгвістичний університет

ТИПИ МІЖМОВНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ-ГЛЮТОНІМОМ СУЧАСНИХ ПЕРСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У пропонованій статті зроблено спробу встановити типи еквівалентності фразеологічних одиниць із компонентом-глютонімом та виявити риси, характерні для перської і української культур, що виражають ментальні особливості носіїв двох мов, зафіксовані у зазначених фразеологізмах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, глутонізм, еквівалентність.

В предлагаемой статье предпринята попытка установить типы эквивалентности фразеологических единиц с компонентом-глутонимом и определить черты, характерные для персидской и украинской культур, которые выражают ментальные особенности носителей двух языков, зафиксированные в указанных фразеологизмах.

Ключевые слова: фразеологическая единица, глутоним, эквивалентность.

The submitted paper is dedicated to study the equivalency types of the phraseological units with gluttio component and pay more attention to those phenomena and facts which constitute the ethnic-cultural peculiarity of these phraseological units in the Persian and Ukrainian language.

Key words: phraseological unit, gluttio component, equivalency.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кожний етнос формується у певних природних умовах, "екологічній ніші", специфіка якої відбивається на культурі життєзабезпечення народу (житло, одяг, їжа тощо). Крім того, представники окремого етносу пов'язані з конкретною екологічною нішею харчовими особливостями. Це означає, що у представників етносу усталюється орієнтація на певні види харчування. Назви традиційних страв ми можемо назвати однією з національно-культурних реалій, а у складі фразеологізмів виявляється їхня національна своєрідність та особливості народних асоціацій [5, с. 6].

Група фразеологізмів з компонентом-глютонімом досить поширена і, безумовно, заслуговує на увагу. Глутоніми (від лат. *gluttio* – ковтати, споживати) – лінгвістичні знаки з широким спектром плану вираження (від слова до тексту) і плану змісту (репрезентують харчову картину світу в складі кулінарного коду, а також прагмасемантичну, аксіологічну категоризацію через домінуючі семи у складі паремійного сегменту антропоцентричного та інших культурних кодів) [6, с. 151]. Лінгвістична зацікавленість саме цими фразеологізмами не випадкова: не існує жодної лінгвокультури у світі, яка не зафіксувала б фразеологічні одиниці, пов'язані з їжею. Їжа постає як один із визначальних культурних феноменів, є і буде невід'ємною частиною людського життя. Тому з повним правом можна стверджувати, що вивчення зв'язків культури харчування певного етносу з його мовою постає як одна з форм вивчення його етнічної культури, що сприяє глибшому пізнанню його ментальності, багатопланове втілення якої відбулося у мові. Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується тим, що все більше науковців обирають об'єктом аналізу гастрономічний дискурс: у лінгвокультурному аспекті (Н.П. Головніцька, С.М. Руденко), з погляду лінгвосеміотики (С.В. Захаров), у гендерному аспекті (А.Ю. Земскова), у компаративній фразеології (К.І. Мізін, С.А. Юріна).

Актуальність пропонованого дослідження зумовлена необхідністю поглибленого зіставного вивчення національної специфіки та можливостей фразеологізмів з компонентом-глютонімом, які в українській і перській лінгвокультурах віддзеркалюють у своїй семантиці особливості менталітету й традицій, що притаманні представникам цих культур, тому так важливо виявити мовні прояви цих особливостей.

Методи дослідження: 1) метод компонентного аналізу використовується для визначення семантичної структури досліджуваних фразеологізмів; 2) зіставний метод використовується для дослідження й опису фразеологізмів через їхнє системне порівняння з фразеологізмами іншої мови з метою виявлення їхньої специфіки.

Мета нашого дослідження полягає у встановленні типів еквівалентності фразеологічних одиниць із компонентом-глютонімом сучасних перської і української мов.

Об'єктом дослідження виступають масиви українських і перських фразеологізмів із компонентом-глютонімом у широкому розумінні (фраземи і перемії). **Предмет дослідження** у пропонованій статті – типи еквівалентності фразеологічних одиниць з компонентом-глютонімом сучасних перської і української мов.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Фразеологічний склад – це специфічна для кожної мови національно маркована частина лексики. Постійно поповнюючись новими одиницями, фразеологічний склад віддзеркалює культурно-історичний досвід народу, а також особливості історичних законів розвитку мови. Беручи за основу класифікацію М.П. Кочергана [4, с. 341], та з огляду на значення фразеологізмів, ми встановили такі типи міжмовних співвідношень фразеологізмів з компонентом-глютонімом у сучасних українській і перській мовах:

- Повна еквівалентність характеризується тим, що фразеологізм однієї мови має ідентичний відповідник в іншій мові. Тобто фразеологізми-відповідники за значенням, структурно-граматичною будовою, образною основою, функціонально-стилістичною та експресивно-емоційною конотацією повністю збігаються. Як правило, поза контекстом повний еквівалент повинен мати те саме денотативне і конотативне значення, тобто між співвідносними фразеологічними одиницями не повинно бути відмінностей відносно значеннєвого змісту, стилістичної віднесеності, метафоричності й емоційно-експресивного забарвлення, вони повинні мати приблизно однаковий компонентний склад, володіти однаковими лексико-граматичними показниками: сполучуваністю, належністю до однієї граматичної категорії, уживаністю, зв'язком з контекстними словами-супутниками, а також відсутністю

національного колориту. Мова йде, власне кажучи, про повну й абсолютну еквівалентність, що вказує на надзвичайно високі вимоги, які висуваються до фразеологічних еквівалентів. Національна фразеологічна система мови унікальна, оскільки має глибоке національне коріння. Але все ж таки деякі логічні образи різних народів зливаються або досить близько стикаються. У таблиці 1 наведені приклади повних еквівалентів перських і українських фразеологізмів з компонентом-глутонімом.

Таблиця 1. Повні еквіваленти

Українська мова	Перська мова	Значення фразеологізму
як дві половини одного яблука	دنا مدرک می‌نود مک ی‌بی‌س لثم	про дуже схожих
хліб-сіль	کمن و نان	пригощання
заробляти собі на хліб	ندروآرد ار دوخ نان	добувати засоби до існування
бути без куска хліба	ندوب مورحم یزور و نان زا	бідувати
медовий місяць	لسع هام	перший місяць подружнього життя
сипати сіль на рану	ندی‌شاپ ی‌سک مخز رب کمن	посилювати душевний біль
оцет продавати	نت‌خورف مکرس	бути нелюб'язним, похмурим
робити з когось котлету	ندرک همیق همیق ار ی‌سک	сильно когось побити

- Неповна еквівалентність. Тут можна виділити такі підгрупи:
- фразеологізми з однаковим значенням, але з різною образною основою (мотивацією). Інакше кажучи, зміст обох фразеологічних одиниць є тотожним, але форма частково не схожа. У цьому випадку замінюється предметний фон, з якого створюється фразеологічна одиниця, на інший предметний фон у створеній фразеологічній одиниці. В інших випадках еквівалент може відрізнятися від вихідної фразеологічної одиниці компонентним складом; наприклад, той самий образ може бути виражений ошадливіше або більш загальною.

Таблиця 2. Неповні еквіваленти

Українська мова	Перська мова	Значення фразеологізму
яблуко від яблуні недалеко падає	وج زا وج دی‌ورب مدنک زا مدنک присл. пшениця народилася від пшениці, а ячмінь від ячменю	той, хто своєю поведінкою, рисами характеру подібний до своїх батьків
молоко на губах не обсохло	دهد می‌ریش ی‌وب شن‌اند زونه букв. його рот досі пахне молоком	про дуже молоду людину
сипати сіль на рану	نت‌خی‌ری مخز هب ار لفلف букв. сипати перець на рану	посилювати душевний біль
купатися як сир у маслі	تسا نغور یوت شن‌ان букв. його хліб у маслі	жити безтурботно у достатках і розкошах
з перчиком	کمن اب букв. з сіллю	запальний, відважний; гострий на язик
хліб-сіль забувати	نت‌سکش ندکمن و ندروخ کمن و نان букв. з'їсти хліб-сіль і розбити сільничку	відплатити невдячністю за гостинність
як води в рот набрати	نت‌تفرگ ن‌اند هب تسام букв. набрати в рот кефіру	бути мовчазним
мазати медом слова	نت‌ش‌اذگ ی‌سک لغب ریز من‌اودنه букв. сунути кому-небудь кавун під пахву	грати на самолюбстві, підхвалювати когонебудь
чого ти з жиру бісишся	دوب مک تنبأ، دوب مک تن‌ان букв. тобі мало хліба, тобі мало води?	чого тобі не вистарчає?
ні риба ні м'ясо	نت‌ی‌صاخ من دراد وب من لی‌ف سچ لثم присл. наче повітряна кукурудза – ні запаху, ні характерних якостей	про нецікаву, посередню людину

в степені і христі м'ясо	تسا ناولهپ ردن غچ تسین تشوگ مک یی اج присл. там, де нема м'яса, і буряк – богатир	ситуація, коли через відсутність інших варіантів, погоджуєшся на невідгідний
не розбивши крашанки, не спечеш яєчні	یرگی رن نر خ ین اش فین ن اد ات присл. не посіявши зерна, не збереш врожай	не доклавши зусиль, нічого не отримаєш

• фразеологізми, однакові за денотативно-сигніфікативним значенням, але різні за емоційно-оцінним компонентом. Такі фразеологізми, навіть тотожні за структурою і лексичним наповненням, можуть мати в різних мовах неоднакове значення. Наприклад: укр. *ніколи не їв хліба за батьківським столом* вживається, коли говорять про сироту, натомість перс. *تسا ناولهپ ردن غچ تسین تشوگ مک یی اج* (букв. він ніколи не їв хліба за батьківським столом) – вживається, коли говорять про жадібну, нікчемну людину. У цих випадках при однаковості змісту й тотожності синтаксичної побудови частковим є лексичне наповнення. Часткових еквівалентів порівняно небагато, тому що взагалі явище багатозначності менш характерне для фразеології.

• Безеквівалентні, тобто в одній мові є фразеологізм, а в іншій – фразеологізму з таким значенням немає. За умови безеквівалентності можливі два типи співвідношень:

• співвідношення фраземи в одній мові і слова в іншій. За такої еквівалентності зворот нерідко вирізняється образністю. У багатьох випадках слово-еквівалент має достатньо високий рівень внутрішньої експресії, яка компенсує відсутність фразеологічного словосполучення того самого значення. Наприклад у перській мові: *یزبس* (букв. чистити комусь овочі) – лестити, догоджати комусь; *نی چ باقرود ناجن داب* (букв. той, що чистить баклажани) – підлабузник; *ردن غچ گرب من تسا نالف* (присл. це вам не бурякове листя) – пихатий, зарозумілий; *درادن کمن شتسد* (букв. його руки не мають солі) – невдячний. Серед українських фразеологізмів можна навести наступні: *убиватися в сало* – жирити; *як віл до браги* – жадібний; *на вербі груші* – нісенітниця; *моркву терти* – глузувати; *втерти часнику* – побити; та інші.

• співвідношення фраземи в одній мові і вільного сполучення в іншій. Такого роду безеквівалентність спостерігається у зіставленні перських формул повсякденної вербальної комунікації з аналогами в українській мові. Слід відзначити, що формули повсякденної вербальної комунікації – це характерний для багатьох східних мов фразеологічний пласт, що віддзеркалює своєрідність географічних, соціально-етнічних умов, історичного розвитку, вірувань і традицій, побутового та сімейного устрою. Звичайно це репліки-реакції на конкретну ситуацію або висловлювання [3, с. 138]. Наприклад: *چی کشک؟* (букв. Чий кяшк? Чия вовна? Що за кяшк? Що за вовна?) [кяшк – випарене кисле молоко, його згустки розтирають у порошок, який потім розводять у воді та готують традиційний кисломолочний напій дуг] – репліка-заперечення своїх слів та дій зі значенням “нічого не знаю і не відаю”; *دن نک هبرف نتشک یارب ار دن فسوگ* (букв. барана підкормлюють на м'ясо) – жартівлива репліка запрошеного другом чи родичем для виконання роботи; *دشاب درس تنبأ و مرگ تنان* (букв. нехай твій хліб буде гарячим, а вода холодною) – побажання людині усілякого добра; *نک برچ ار تندب* (букв. намасти своє тіло салом!) – іронічне звернення зі значенням “готуйся до побойв” або “готуйся до великих витрат”; *باقشپ تشپ*; *روخبر رتمک نان کی* (букв. накладай мені плову мимо тарілки!) – іронічна репліка-відповідь на чийсь погрози; *شکب و رکون* (з’їж на один хліб менше та візьми собі слугу) – відповідь на чийсь недоречні накази (≈ я тобі не слуга); *یراد نه رد غادش ارگم* (букв. хіба у тебе в роті гарячий аш?) [аш – національна іранська страва, суп з рисом та зеленню з рослинною олією] – репліка-запитання, коли хтось говорить швидко і незрозуміло; *ش نزن شوج*; *دوش یم کشخ* (букв. не треба так нервувати, а то в тебе молоко пропаде) – іронічна репліка на адресу того, хто гнівається через дрібниці; *یا مدرک مدرز ود مخت رگم* (букв. хіба ти зніс яйце з двома жовтками?) – осудлива репліка зі значенням “чому ти такий пихатий, зробивши незначну справу”.

В українській мові також є промовки та приказки, переважно пов’язані з традиційно-обрядовими звичаями, до яких досить важко дібрати однозначний еквівалент, не вдаючись до описового пояснення. Наприклад: *м’ясниці (або м’ясний тиждень)* – тиждень перед початком Великого посту; *приходить на вареники* – третій день святкування весілля, коли гостей запрошують до столу, де вже молода господиня пригощає їх варениками та іншими стравами; *вам казка, а мені бубликів в’язка* – традиційне закінчення українських народних казок, пов’язане з тим, що раніше казкарів після їхніх розповідей обов’язково пригощали; *вильються тобі Іванку ще Маринчині сльози у парубоче насіння* – іронічна пересторога хлопцеві (в українській етнопольовій гарбуз має досить символічне значення в обрядовій сфері: так, якщо під час сватання хлопець отримувал від дівчини гарбуза, це вказувало на її відмову [7, с. 81], і саме тому гарбузове насіння називають парубочим); *гарбузи рушниками поперецьгувала* – говорять про дівчину, яка сама не знає чого вона хоче: приготувати на сватання гарбуза – відмовити, а приготувати рушники – погодитися вийти заміж; *просить як морозу на кутю* – вдавано, нещиро і для годиться запрошує.

До категорії безеквівалентності фразеологічних одиниць з компонентом-глутонімом перської і української мов ми можемо віднести багато фразеологізмів, що позначають національні страви, історичні, релігійні та національні реалії культури харчування, а також особливості звичаїв та вірувань цих двох народів.

Висновки. У запропонованій статті визначено основні типи міжмовних співвідношень на матеріалі фразеологізмів з компонентом-глутонімом в українській і перській мовах. На основі проведеного нами стислого зіставного аналізу зазначених фразеологічних одиниць ми можемо зробити висновки, що наведені вище приклади підтверджують, що продукти харчування та національні страви знайшли вираження у фразеології, причому можна помітити спільні риси в становленні образної основи фразеологічних одиниць навіть у мовах віддаленої спорідненості, таких як українська і перська [1, с. 72]. Визначення фразеологічних еквівалентів різних типів дає яскраву картину відповідностей українських і перських фразеологізмів з компонентом-глутонімом, виявляє осно-

вні подібності і відмінності їх семантики з погляду відображення у них особливостей, пов'язаних з культурою і менталітетом двох народів.

Серед перспектив наших подальших досліджень – дослідження національно-культурної специфіки семантики фразеологізмів з компонентом-глутонімом на матеріалі сучасних перської і української мов.

Література:

1. Галинська О. М. Фразеологічні одиниці української і перської мов, орієнтовані на людину, як вираження національних ментальностей / О. М. Галинська // Українська орієнталістика: Зб. наук. праць викл. та студ. Ін-ту схід. мов Київ. нац. лінгв. ун-ту і Нац. ун-ту “Києво-Могилянська академія” / Київ. нац. лінгв. ун-т; Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”; Голов. ред. І. В. Срібняк. – К., 2007-2008. – Вип. 2-3. – С. 65-72.
2. Голева Г. С. Фарси – русский фразеологический словарь / Галина Сергеевна Голева. – М. : Издательский Дом “Грааль”, 2000. – 648 с.
3. Голева Г. С. Фразеология современного персидского языка / Галина Сергеевна Голева. – М. : Муравей, 2006. – 224 с.
4. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: Підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2006. – 424 с.
5. Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Олена Володимирівна Назаренко. – Дніпропетровськ, 2001. – 18 с.
6. Руденко С. М. Сегмент українського паремійного фонду з лінгвістичними знаками глутонії (на матеріалі глутоніма каша) / Світлана Миколаївна Руденко // *Ucrainica IV, Societas Ukrajiniistica, Problemy jazyka, literatury a kultury*. – Olomouc, Univerzita Palackého Olomouci, 2010 – С. 150-154.
7. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: [навчальний посібник] / Віктор Дмитрович Ужченко, Дмитро Вікторович Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.